

Szegedi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Irodalomtudományi Doktori Iskola
Klasszikus Magyar Irodalom Alprogram

DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

SZALISZNYÓ LILLA

A színésznevelés spiritusz rektora

Egressy Gábor pályája és a magyar színjátszás professzionalizációja

Témavezető
Dr. Zentai Mária

Szeged
2014

A TÉMAVÁLASZTÁS ÉS A KUTATÁS CÉLJA

Egressy Gábor (1808–1866) a Pesti Magyar Színház 1837-es megnyitásától haláláig a prózai tagozat egyik vezető színésze, rendezője; a Nemzeti Színházban a Shakespeare-drámák színpadi recepciójának meghonosítója; 1838 és 1865 között a vidéki színtársulatok és a műkedvelő együttesek egyik leggyakoribb vendégszínésze. Az első magyar nyelvű színházi szaklap szerkesztője; az 1865-ben megnyílt Színészeti Tanoda prózai színész osztályának egyik első tanára; az első magyar nyelvű színészeti tankönyv szerzője. 1837-től rendszeresen publikált színháztudományi jellegű és színházügyi kérdéseket tárgyaló tanulmányokat, publikációs tevékenysége a színészek között egyedülálló a 19. század közepén. Több irodalmi és színházi vita szereplője; a drámaírók állandó lektora.

Jelentőségéhez képest igen *kevés* és *régi* a vele és a munkásságával foglalkozó szakirodalom; kéziratos és nyomtatott hagyatéka szinte ismeretlen és feldolgozatlan. Monografikus igényű munka Rakodczay Pál 1911-es könyve¹ óta nem készült róla, tanulmány is alig. Az utókorra hagyományozódott Egressy-portré meglehetősen egyoldalú: a figyelem leginkább színészi teljesítményére és repertoárjára összpontosul. Az Egressy-recepció (s főként a Rakodczay-monográfia) egyik szembetűnő hiányossága az, hogy pályájának egyéb, a színészsakma szempontjából távlatosabb horizontú tevékenységeit nem elemzi. A másik probléma az, hogy karrierjének megrajzolásakor leginkább külső forrásokra, az egykorú nyomtatott feljegyzésekre és sajtóbeli közlésekre támaszkodik, s ha nem is mellőzi a kéziratos hagyatékat – Egressy saját nézőpontját –, nem tulajdonít neki igazán nagy jelentőséget, nem használja fel ezt a forráscsoportot. Kerényi Ferenc volt eddig az egyedüli, aki igyekezett kimozdítani a kutatást erről a holtpontról, de ő az 1837 és 1848 közötti pályaszakasz feldolgozására, értékelésére tett kísérletet,² az egész pályarajz újragondolása ez idáig nem történt meg.

Az értekezés a kéziratos és nyomtatott hagyatékok feldolgozásával Egressy 1837 és 1866 közötti pályaszakaszát vizsgálja. Színészi, szerkesztői és tanári tevékenységét, valamint szakírói munkásságát fogom értelmezni a magyar színjátszás professzionalizációjának kontextusában. Egressy pályája a magyar színészet történetének éppen azt a fázisát öleli fel, amikor a színjátszás intézményesül, s olyan alakulás- és fejlődéstörténeti változásokon megy keresztül, hogy a 19. század második felére megváltozik, átalakul az irodalom és a színház

---

¹ RAKODCZAY Pál, *Egressy Gábor és kora*, Bp., Singer és Wolfner, 1911, I–II.

² *Egressy Gábor válogatott cikkei /1838–1848/*, vál., jegyz., tan. KERÉNYI Ferenc, Bp., Magyar Színházi Intézet, 1980 (Színháztörténeti Könyvtár, 11), 1980.

addigi „bizalmas” kapcsolata, a színművészet igyekszik önálló diszciplínává válni. Az időhatárok kijelölésekor ezt tartottam szem előtt: Egressy 1837 augusztusában került a Pesti Magyar Színházhoz, s 1866-os haláláig ott játszott. *Nem* életrajzot írok, nem tárgyalom Egressy családi hátterét, származását és vándorszínész múltját. Nem fogok kitérni a megadott időszak minden eseményére sem: nem foglalkozom az 1848–1849-es forradalom és szabadságharcban való szerepvállalásával, kapcsolati hálójának felfejtésével vagy fordítói munkásságával.

Egressy Gábor után gazdag és sokrétű kéziratok és nyomtatott hagyaték maradt, ám a kéziratok katalogizálása nem történt meg, így első feladatomból az volt, hogy megírjam a hagyaték fennmaradásának, hagyományozódásának és közgyűjteménybe kerülésének történetét. A színész halála után legidősebb gyermeke, Egressy Ákos kezdte meg az írott források átörökítését, és próbálta irányítani a recepció első időszakát is. Rakodczay Pál is folyamatosan kapcsolatban állt vele, 1904–1913 közötti levelezésükből nyomon követhetjük, hogyan készült a monográfia.

Egressy nagy ívű karrierjének kezdetét az 1837-es Pesti Magyar Színházhoz kerüléséhez kötötte. De a magyar színjátszás intézményesülése nemcsak szakmai szempontból volt fontos a számára, hanem szerződése révén havi rendszerességgel kapott fizetésére támaszkodva lehetősége volt egy tisztességes szintű polgári életforma kialakítására is. Hivatásos színészi identitásának tárgyalásakor elemzem kiadási naplóját és más, idevonatkozatható írásait. Nem tekinthetem el attól, hogy a törökországi emigrációban töltött időszakát és annak a hazatérése utáni négy évnek a történetét is feldolgozzam, amikor a szabadságharcban való részvétele miatt eltiltották a színészi pályától. Egressy esetében a kényszerhelyzetben válnak igazán érzékelhetővé a színészszakma bizonyos jellemzői: egyrészt a pályaválasztás hátulütői, másrészt viszont tudatos pályaeépítésének sikerei. A keze alól kikerülő *Egressy Gábor törökországi naplója 1849–1850* című kötet³ keletkezés- és kiadástörténetének feldolgozásával látható lesz, hogy korábbi színészi teljesítményével kivívott sikereinek emléke, hírneve életre hívott, mozgásba lendített egy nem megfogható, de mégis valós „tőkét”: a közönség érdeklődését és kíváncsiságát. Az előfizetési ívek tanulsága szerint a naplókiadás sikeres vállalkozás volt. Ugyanakkor e fejezet megírásakor azzal a mai napig tisztázatlan és problematikus kérdéssel is foglalkoznom kellett, hogy Egressy Gábor az osztrák kormány fizetett besúgója volt-e Törökországban.

---

³ *Egressy Gábor törökországi naplója 1849–1850*, Pest, Kozma Vazul, 1851.

A vidéki vendégszerepléseit, a Magyar Színházi Lap szerkesztését, kiadását, a színi tanodai tanári állását és *A színészet könyve* megírását, megjelenését tárgyaló fejezetek arra igyekeznek rámutatni, hogy Egressy miként látta megvalósíthatónak a színjátszás szakszerűsítését, milyen javaslatokkal állt elő a publikációiban, s ő maga milyen lépéseket tett azért, hogy elősegítse a magyar színjátszás hivatásosodását. A vidéki fellépésekről feleségének, Szentpétery Zsuzsannának küldött leveleinek feldolgozásával lehetőség van annak bemutatására, hogy milyenek ítélte a vidéki társulatok szakmai színvonalát, miért gondolta úgy, hogy a műkedvelőség fokozatosan rátelepszik a hivatásos színészetre, s milyen kínos tapasztalatokra támaszkodva kezdte el megjelentetni a vidéki színjátszás szakmai felzárkóztatására javaslatot tevő cikkeit. A Magyar Színházi Lap szerkesztésével 1860-ban az volt a szándéka, hogy az orgánumot olvasó színészeket jól szavalható szépirodalmi alkotások közzétételével és a saját tollából hétről hétre születő szakmai tanulmányaival tanulásra, önképzésre sarkallja. Leszámolt azokkal a tartalmakkal (színikritikák, színházműsor), amelyek megfértek az alapvetően irodalmi profilú periodikákban is, és új laptípust hozott létre: az első magyar nyelvű színházi szaklapot. Túlértékelt viszont a lap esetleges felvevőpiacát, a fennmaradt előfizetési lista elemzéséből kiderül, hogy leginkább a vendégszerepléseit előszeretettel látogató vidéki értelmiség és kisenemesség mutatott igazán érdeklődést a Magyar Színházi Lap iránt. A Színészeti Tanoda indulásakor a Nemzeti Színház vezetősége felkínálta neki az egyik tanári állást, s felkérték egy színészeti tankönyv megírására is. Színi tanodai előadásjegyzetei alapján nyomon követhetők tanításmódszertanának alapelvei, de az 1846-os *Színház és nemzet* című cikkének és a tanoda alapszabályainak összeolvasásából az is ki fog derülni, hogy végeredményben Egressy Gábor volt az, aki az intézményes színésziskola működésének elveit kidolgozta, már húsz évvel a tanoda létrejötte előtt. *A színészet könyve* bevezetőjében olvasható tételmondat szerint a benne leírtak „negyven éves gyakorlat tűzpróbáján mentek keresztül”.⁴ Mivel a kötet szépirodalmi anyagát döntő többségben a Shakespeare-drámák adják, feltételezhető, hogy az évtizedekre visszanyúló Shakespeare-alakításaira gondol. Ilyetén a tankönyv a negyven éve játszó színész színpadi alakításainak, szerepfelfogásainak írásban rögzített változataként (is) olvasható, értelmezhető.

---

⁴ EGRESSY Gábor, *A színészet könyve*, Pest, Emich Gusztáv, 1866, 24.

A KUTATÁS FORRÁSA ÉS MÓDSZERTANA

A disszertációírás során Egressy Gábor nyomtatott és kéziratos hagyatékára egyaránt támaszkodtam. Az egykorú sajtóban 1838 és 1865 között elszórt publikációin túl hivatkozni fogok a törökországi naplóra, a Magyar Színházi Lapban megjelent cikkeire és *A színészet könyvére*. A felhasznált *főbb* kézirategységek⁵ pedig a következők: 1) Egressy-levelezés 2) kötetes kéziratok: a törökországi napló csonka kézirata, a színi tanodai előadásjegyzetek és *A színészet könyve* kéziratai 3) a törökországi napló és a Magyar Színházi Lap előfizetőivel kapcsolatos iratok 4) különálló papírszeletek: szerződések, nyugdíjképesség igazolások, számlák 5) az Egressy-hagyatékon kívül eső kötegek: Rakodczay Pál és Egressy Ákos levelezése, Vértesy Jenő Egressy Ákoshoz írt levelei, valamint Egressy Ákos Szentpétery Zsuzsannának címzett levelei.

*

Munkám módszertanilag abba az egyre bővülő kutatási irányba próbál betagozódni, amely az értelmiségi pályák professzionalizációs folyamatának vizsgálatát tűzte ki célul. Mark Evans a modern színészet kialakulásáról szóló könyvében a színészet hivatásosodását három tényezőhöz köti: a pálya anyagi jólétet teremt, a színészek egyesületeket hoznak létre, és intézményes keretek között tanulják a mesterséget, illetve képzik magukat.⁶ Jeffrey Richards Henry Irvingről szóló életrajzi monográfiájában az 1860-as évek elejére vonatkoztatva szintén kiemeli a belső önszabályozást biztosító szakmai szervezetek meglétét, de ő a színészképzés intézményesülése helyett még csak szakmai vizsgát ír, harmadik feltételnek pedig nem az egzisztenciális lehetőséget, hanem a szakma jogi értelemben vett elismerését tartja.⁷ Az angolszász területeken a 19. század közepén az intézményesülés is megindult: először szakmai szervezetek és egyesületek jöttek létre, majd az 1880-as évektől megjelentek a magán és állami színészképző iskolák.⁸

Magyarországon Egressy 1866-ban bekövetkezett haláláig csak elkezdődik a fenti értelemben vett, több pilléren nyugvó intézményi háttér kiépülése – az angolszász kutatók által kialakított modell minden eleme csupán a 19. század végére jön létre. De Egressynek a színészi munkánál lényegesen tágabb körű tevékenysége, különösen pályája második felében,

---

⁵ A következő gyűjtemények adataira támaszkodom: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára és Színháztörténeti Tára, Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, Magyar Országos Levéltár, Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára, a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára és a Magyar Tudomány Akadémia Könyvtárának Kézirattára.

⁶ Mark EVANS, *Movement Training for the Modern Actor*, New York – London, Routledge, 2009, 39.

⁷ Jeffrey RICHARDS, *Sir Henry Irving: A Victorian Actor and his World*, London and New York, Hambledon and London, 2005, 66.

⁸ *Uo.*, 68.

azt mutatja, hogy pontosan ezeknek a feltételeknek a létrehozásán dolgozott, tisztában volt a fontosságukkal. Esetében a professzionalizációt történeti valóságnak tétélezhetjük, vagyis előtte kétségtelenül célként lebegett a szakma hivatássá tétele és szakszerűsítése, írásaiból kiderül, hogy tudatosan törekedett erre. Ugyanakkor annak ellenére, hogy pályája eleve felkínálja azokat a lehetőségeket, amelyeket a magyar színjátszás hivatásosodásának elemzésekor figyelembe kell vennünk, az összefüggés belátása korántsem egyszerű. Egyrészt azért, mert nem született még olyan átfogó jellegű munka, amely a magyar színjátszás társadalomtörténetét vagy professzionalizációját tárgyalná. Másrészt azért, mert Egressy szerkesztői, tanári és szakírói tevékenysége feldolgozatlan, pályájának ilyen irányú értelmezéséhez még csak a sarkpontokat sem jelölte ki a korábbi szakirodalom. Harmadrészt pedig azért, mert a professzionalizáció elméleti irodalma csak összesíti a számba veendő tényezőket, nem kínál fel értelmezési modelleket. Éppen ezért a professzionalizáció irodalmát leginkább csak vonatkozási pontnak tekintem, amely fogódzót ad ahhoz, hogy narratívába rendezsem Egressy pályájának azokat a mozzanatait, amelyek a színészszakma szakszerűsödését hivatottak előmozdítani. Fontos hangsúlyozni, hogy az egész 19. századi színészsakmára érvényes megállapításokat nem tehetek, az értekezés egy kiemelt *életpályán belül* igyekszik érvényesíteni a hivatásosodáskutatások kapcsán felmerülő kérdéseket.

A KUTATÁS EREDMÉNYEI

Az értekezés legfontosabb eredménye mindenképpen az, hogy kísérletet tesz Egressy Gábor pályájának újragondolására. A legváltozatosabb források megszólaltatásával nemcsak arra volt lehetőségem, hogy bemutassam: az önnön szakmai fejlődéséért mindent megtevő Egressy Gábor miként jutott el odáig, hogy ő legyen az első színházi szaklap szerkesztője, hogy *új műfajt* teremtve ő írja meg az első színészeti tankönyvet, s ő legyen az egyik első színésztanár, hanem arra is, hogy az egyes témákat többféle nézőpontból is értelmezzem. A sokrétű forrásanyag feldolgozásával talán sikerült bizonyítani, hogy Egressynek a színészi munkánál tágabb körű tevékenységei *nem* másodlagosak az életpálya megítélésékor, s színpadi működése mellett karrierjének szerves része volt szakírói, szerkesztői és tanári ambíciója. *A színészet könyve* értelmezésekor a magyarországi Shakespeare-recepciót egy új nézőponttal sikerült bővíteni – a Shakespeare-drámák tananyaggá formálásával a befogadástörténet eddig nem foglalkozott. Ebben a dolgozatban került sor először a Magyar Színházi Lap, *A színészet könyve* és az *Egressy Gábor törökországi naplója 1849–1850* című munkák értelmezésére, keletkezés- és kiadástörténetük feltárására. Úgy vélem, hogy a

dolgozat eredményei alapot és lendületet adhatnak részint a színháztörténet, részint a professzionalizáció 19. századi történetének további kutatásához és értelmezéséhez.

A dolgozatnak irodalom-, színház-, sajtó- és társadalomtörténeti beágyazottsága egyaránt van, az eddig olvasatlan békességben nyugvó kéziratok feldolgozásával arra törekszik, hogy Egressy Gábor pályájának sokoldalúságára és hagyatékának értékére felhívja a figyelmet.

A DISSZERTÁCIÓ TÉMÁJÁHOZ KAPCSOLÓDÓ PUBLIKÁCIÓK

1. SZALISZNYÓ Lilla, „Koszt kifizetve”: *Kisfaludy Sándor, Erdélyi János és Egressy Gábor kiadási naplója = Rajzolatok a magyar történelemről*, szerk. ANTOS Balázs, TAMÁS Ágnes, Szeged, 2010, 25–36.
2. SZALISZNYÓ Lilla, „Nem volna jó a Kisfaludy-Társaság kérdésére felelnünk?”: *A Shakespeare-t játszó és tanító Egressy Gábor = Médiumok, történetek, használatok: Ünnepi tanulmánykötet a 60 éves Szajbély Mihály tiszteletére*, szerk. PUSZTAI Bertalan, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2012, 107–127.
3. SZALISZNYÓ Lilla, *Ami szegény Hamlettől telnék: A hivatásos színészi identitás problematikája Egressy Gábor Magyar Színházi Lapjában*, Irodalomtörténet, 2013/1, 53–76.
4. SZALISZNYÓ Lilla, *A jámbor pesti színész és a rest korhelyek: Egressy Gábor bosszankodásai és javaslatai a vidéki színházak pallérozására*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2013/5, 530–559.
5. SZALISZNYÓ Lilla, *Lassan halkuló vad őrvölgések: Egressy Gábor borús napjai*, Irodalomtörténet, 2014/1, 20–47.
6. SZALISZNYÓ Lilla, „In the furnace of experience”: *Shakespeare’s Plays in the Textbook of Gábor Egressy = „In double trust”: Shakespeare in Central Europe*, ed. Jana BŽOCHOVÁ-WILD, Bratislava, Vysoká škola múzických umení Bratislava Divadelná fakulta, 2014, 105–117.
7. SZALISZNYÓ Lilla, *Egressy Gábor Shakespeare-szerepértelmezéseinek narratívái = Drámák határhelyzetben*, szerk. N. TÓTH Anikó, Nyitra, 2013. (megjelenés alatt)
8. SZALISZNYÓ Lilla, „A színészoktatás spiritusz rektora”: *Egressy Gábor színi tanodai tanársága*, Irodalomtörténeti Közlemények (közlésre elfogadva)
9. SZALISZNYÓ Lilla, „Eleven képmása még köztünk jár”: *Egressy Ákos és az apai örökség*, Kortárs (közlésre elfogadva)

A DISSZERTÁCIÓ TÉMÁJÁHOZ KAPCSOLÓDÓ KONFERENCIA-ELŐADÁSOK

1. „Koszt kifizetve”: *Kisfaludy Sándor, Erdélyi János és Egressy Gábor kiadási naplója* = Rajzolatok a magyar történelemről, Szeged, 2010. április 30.
2. *A Shakespeare-t játszó és tanító Egressy Gábor* = Drámák határhelyzetben, Szlovákia, Nyitra, 2012. szeptember 4–7.
3. *A Shakespeare-drámák tananyaggá formálása Egressy Gábor színészeti könyvében* = Tavaszi Szél 2013, Sopron, 2013. május 31. – június 2.
4. *Orra hajlós, arcalakja hosszas, termete közép: Egressy Gábor testképei* = A test a társadalomban. A Hajnal István Kör konferenciája, Sümeg, 2013. augusztus 22–24.
5. *Egressy Gábor missziója: Shakespeare-drámák vidéken* = Jágónak IV. Ki merre tart a magyar Shakespeare-kutatásban?, Szeged, 2013. szeptember 19–21.